

Københavns første vandværk
Studivstræde 54 / Axeltorv 12, 1554 København V
Arkitekt: N.S. Nebelong

Spillestedet Pumpehuset, set fra Studiestræde

Fredningsforslaget omfatter:

Alle bygninger der har forbindelse til Københavns første vandværk i Studiestræde i København.
Opført 1859 – 1939 (1950) og have- og gårdrummet imellem bygningerne.

Forslagsstiller:

Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur

Indholdsfortegnelse:

Begrundelse for forslaget
Baggrunden for forslaget
Beskrivelse
Oprindelighed og ændringer
Bygningshistorie
Vedligeholdelsesstand
Kommune/Bydels-atlas
Identifikation
Kilder
Bilag: Fotos, kort og tegninger.

Begrundelse for fredningsforslaget:

Fredningsforslaget omhandler en bygningsmæssig helhed, der er et centralt led i den danske industrialisering. Det er Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskulturs opfattelse, at denne bygningsmasse er umistelig i forhold til den særlige kulturhistorie, der knytter sig til stedet og bygningerne. Tilsammen udgør bygningerne på vandværksgrunden en meget smuk arkitektonisk helhed. En helhed der er søgt bevaret i de om- og tilbygninger, som bygningerne har undergået, mens de stadig havde deres oprindelige brug.

I tillæg hertil er anlæggets placering på det gamle voldareal meget central for både kulturhistorien og den oprindelige brug, men også vigtig for de tiltalende rumligheder, der opstår imellem bygninger og træer. Stedet er en lille og befriende oase i indre by.

En fredning af denne komplekse helhed vil sikre, at Danmark fortsat får bevaret historien om, hvorledes et moderne vandværk fra 1800'tallets midte så ud. Det er desuden anlæggets samlede fuldendthed og tætte forbindelse med fæstningsanlægget, som det er vigtigt at bevare for eftertiden. Alt i alt kan dette anlæg anses for væsentligt for forståelsen af Københavns og Københavns Vandforsynings historie.

Hertil skal det også nævnes, at Kulturarvsstyrelsen har udnævnt anlægget til nationalt industriminde i 2007.

Københavns Vandværk i Studiestræde er udpeget, fordi det var det første større vandværk i Danmark. Samtidig repræsenterer det de nye store tekniske systemer, som var karakteristiske i den første industrialiseringsbølge, og som formidlede både beskæftigelse og viden til den lokale industri. Mange var f.eks. beskæftiget med at støbe vandrør.

Det kommunale vandværk blev opført i 1859 med kedel- og maskinhus, men også beboelse til de ansatte. Vandet, der oprindeligt var overfladevand fra Søerne, førtes til pumpehuset og ud i vandledninger over hele byen. Borgerne fik dermed ikke bare rindende vand, men også renere vand, for nu blev det renset. Vandværket havde derfor stor betydning for folkesundheden. Driften blev nedlagt i midten af sidste århundrede, og siden 1986 har det udviklet sig til et markant kulturelt centrum med spillesteder og kreative miljøer (citat fra Styrelsens hjemmeside).

Udpegningen skete i sammenhæng med Rud. Rasmussens møbelsnedkeri, som efterfølgende er blevet fredet. Landsforeningen finder at dette kan tale for, at vandværket også bliver beskyttet under bygningsfredningsloven.

Baggrund:

Efter koleraepidemien i 1853 blev det for alvor aktuelt for København at få en god forsyning af rent drikkevand. Kommunalbestyrelsen vedtog derfor at bygge et kombineret overflade- og grundvandsanlæg. Anlægget placeredes uden for volden i byens udkant. Det var vand fra Damhussøen opblandet med grundvand, der fremover skulle sikre, at københavnerne fik drikkevand af ordentlig kvalitet.

Koleraepidemien havde også andre indvirkninger på København, der kom fokus på folkesundhed og på hvordan denne opretholdtes. En direkte konsekvens heraf er Lægeforeningens boliger på Østebro (Brumleby), som allerede er fredet.

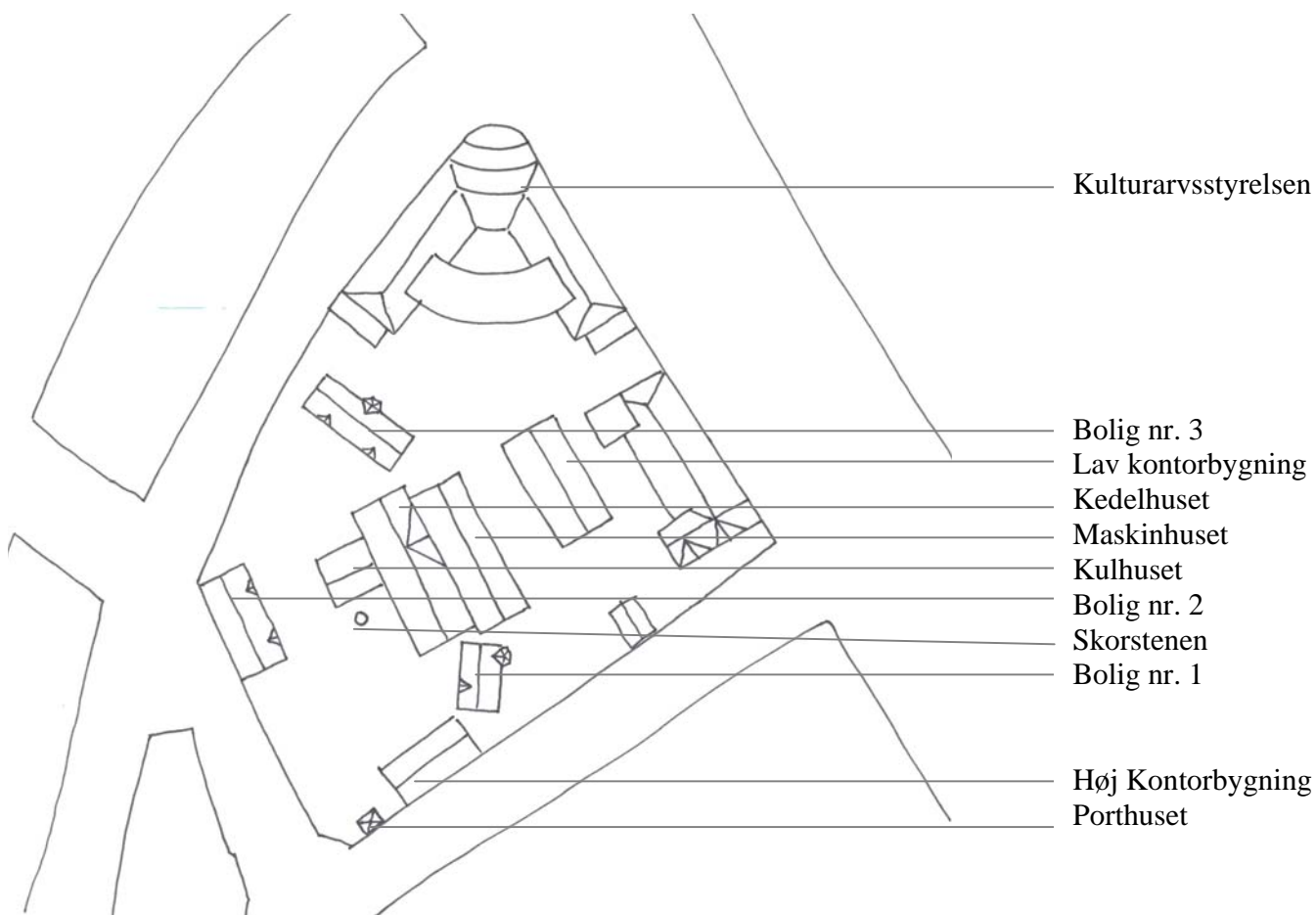
Bygningerne er tegnet af den velkendte danske arkitekt N.S. Nebelong. Nebelong var yderst produktiv og stod på sin tid for udformningen af mange hel- og halvoffentlige bygninger. Hans særlige styrke lå i solide borgerlige bygningsværker, hans bygningsværker knytter sig til overgangen mellem senklassicismen og historicismen.

Beskrivelse:

Vandværkets bygninger udgør en væsentlig del af bebyggelsen i det irregulære karréfelt, der afgrænses af Studiestræde, H.C. Andersens Boulevard, Hammerichsgade og Axeltorv.

På matriklen er adskillige bygninger. Fælles for dem er, at de er opført i gule teglsten og har sort naturskifertag. Vinduerne er alle malet i en mørk grøn farve. Kun det lille porthus skiller sig ud ved at være opført i bindingsværk og at have et tag med tagpap.

Hele området bærer præg af at være anlagt i forbindelse med byens dengang endnu fungerende befæstningsanlæg, nemlig på glaciet mellem Helters Bastion og Schacks Bastion. For at byens forsvar ikke skulle forringes, blev der på forterrænet skabt et særligt befæstet anlæg, "Vandværkets Lynette". Dennes afgrænsning blev bestemmende for den skævinklede placering af bygningerne. Efter fæstningens nedlæggelse kom anlægget til at indgå i "Aborreparken", der eksisterede fra 1888 til 1904. Selvom dele af området bruges til parkering, står her stadig store træer, og der findes både blomster og flader med græs.

Der er ni bygninger indeholdt i fredningsforslaget, og de vil herunder blive beskrevet enkeltvis.

Maskinhuset (nu spillestedet Pumpehuset) *se placering på vignet*

Maskinhuset er opført 1859 og er anlæggets højeste bygning, det er opført i gule flensborgsten. Huset er forlænget i flere omgange, og den nyeste del er opført af normale mursten. Fugerne mellem flensborgstenene er skrabe, de normale sten er lagt med en brændt fuge.

Vinduer og porte har store halvcirkulære stik. Stikkene er udført med formsten, som også danner en gesimskant hele vejen rundt om huset. Gesimskanten under taget følger gavltrekantens hældning, et enkelt men effektivt ornament.

Soklen er muret og trukket en halv sten længere ud end resten af facaden. Mod taget er et rulleskifte, inden murkronen afsluttes i en muret gesims. Taget er et saddeltag med en hældning på ca. 30 grader og belagt med sort skifer.

I bygningen findes stadig den oprindelige traverskran, og en af de oprindelige dampmaskiner befinder sig nu på Teknisk Museum i Helsingør.

Kedelhuset: *(se placering på vignet)*

Kedelhuset er, som maskinhuset, opført i 1859 og ligeledes forlænget for at skaffe plads til flere dampkedler. Forlængelsen har påvirket bolig nr. 1, som er blevet forkortet med fire fag.

Bygningen er to etager høj og er i dag indrettet til café.

Kedelhuset er også opført i gule teglsten, har skrabe fuger og har en gesimsfrise i formsten. Over alle rundbuede porte er der store stik, tre kopskifter på facaderne, og i gavlen danner formstensfrisen afslutning for vinduesstikkene. Soklen er muret, og taget er med skifer. Øverst afsluttes taget af et rytterlys.

Kulhuset *(se placering på vignet)*

Kulhuset opført i 1859, også i gule tegl og med fine stik over åbningerne. Huset er en etage højt og har én gennemgående port og fire i gavlen. Dette træk gør huset til noget ganske usædvanligt. Gavlen er, ud over de mange porte prydet med et vindue i et cirkelstik. De resterende vinduer er af støbejern og er med til at understrege bygningernes karakter af industribygninger. Taget er sort skifer og soklen er muret.

Høj kontorbygning (se placering på vignet)

Den høje kontorbygning ligger ud mod Studiestræde og er opført i 1899.

Bygningen er opført i samme gule tegl, og har som resten sort skifer på taget. Vinduerne er sat i segmentbuede stik, og som en ekstra detalje er alle åbninger flankeret af indrykket murværk. Mod taget er muren afsluttet i overdådig gesimskant og bygningens hjørner er fremhævet ved udtrukket murværk. Husets oprindelige, helt prunkløse trappe er stadig i brug.

Lav kontorbygning (se placering på vignet)

Den lave kontorbygning er kommet til anlægget i 1951, og ligger for sig selv bagved maskinhuset. Den er, som de andre bygninger, opført i gule tegl og har tag dækket af tagpap. Soklen er af granit, og man har søgt at opdele murfladen i gavlene med liséner. De udgør en meget fin moderne ornamentik.

Porthuset: (se placering på vignet)

Den lille bygning er opført i 1887 mod Studiestræde og skiller sig ud fra anlæggets andre bygninger ved at være i bindingsværk og have tagpap på taget. Tavlene i bindingsværket er muret i gule tegl. Volumenmæssigt er huset også anderledes end resten af bygningerne. Porthuset er ganske kleint og giver en god kontrast i skalaen til anlægget. Mod gårdrummet er der en forholdsmæssig stor karnap, isat store vinduer. Huset har sat sig noget.

Skorstenen (se placering på vignet)

Den oprindelige skorsten var bygget for enden af kulhuset, og var firkantet. Den nuværende dampskorsten er cirkulær og opført i 1939 og var oprindelig 43 meter høj. I 1972 blev de øverste 10 meter fjernet af sikkerhedsmæssige årsager. Skorstenen er, som resten af anlægget, opført i gule tegl. Skorstenen er placeret i det første gårdrum og er med til at samle anlægget.

Bolig 1 (se placering på vignet)

Huset er vandværkets oprindelige inspektørbolig. Huset er opført som volumenmæssig pendant til maskinmesterboligen (bolig nr. 3). Bygningen er opført i 1859 i gule tegl, med sort skifer på taget. I 1884 blev den forkortet med fire fag, og er derfor ikke længere symmetrisk. Igen i 1907 blev bygningen ombygget, idet den blev forhøjet fra sin oprindelige ene etage til sine nuværende to etager. Dette er gjort ganske skånsomt, og den detaljerede tandsnitsgesims er fulgt en etage med i vejret. Indgangen sker fra gårdsiden via en risalit, der er afsluttet i en trekantgavl. Mod Studiestræde er en karnap, der oprindeligt var placeret midt på bygningskroppen, men på grund af afkortningen i 1884 er karnappen nu i siden. Vinduer og facadeornamentik er som på de andre boliger.

Bolig 2 (se placering på vignet)

Er den oprindelige bolig for tre fyrbødere, opført i 1859. Den ligger mod Vester Farimagsgade/Axeltorv. Huset er opført i gule tegl og har sort skifer på taget. Bygningen er ni fag lang og har risalitter i fag nr. to og otte. Risalitterne

er afsluttede i gavltrekanter, og det er i dem indgangen til boligerne er. Mod taget er en detaljeret gesims, og i risalitternes gavltrekanter er et vindue omgivet af cirkelstik. Vindues- og facadeornamentik er som på de andre boliger. Der er ingen karnap mod gaden.

Bolig 3 (se placering på vignet)

Boligen er oprindeligt til to maskinmestre, opført i 1854 i gule tegl og med sort skifer på taget. Det er en en-etages beboelsesbygning i otte fag. Senere har den været brugt til direktørbolig og er herefter indrettet til kontor. Der er risalitter i fag nr. to og syv. Det er i risalitterne, indgangene til bygningen er. Mod haven er der to karnapper, både den oprindelige midt på bygningskroppen og en yngre øst for.

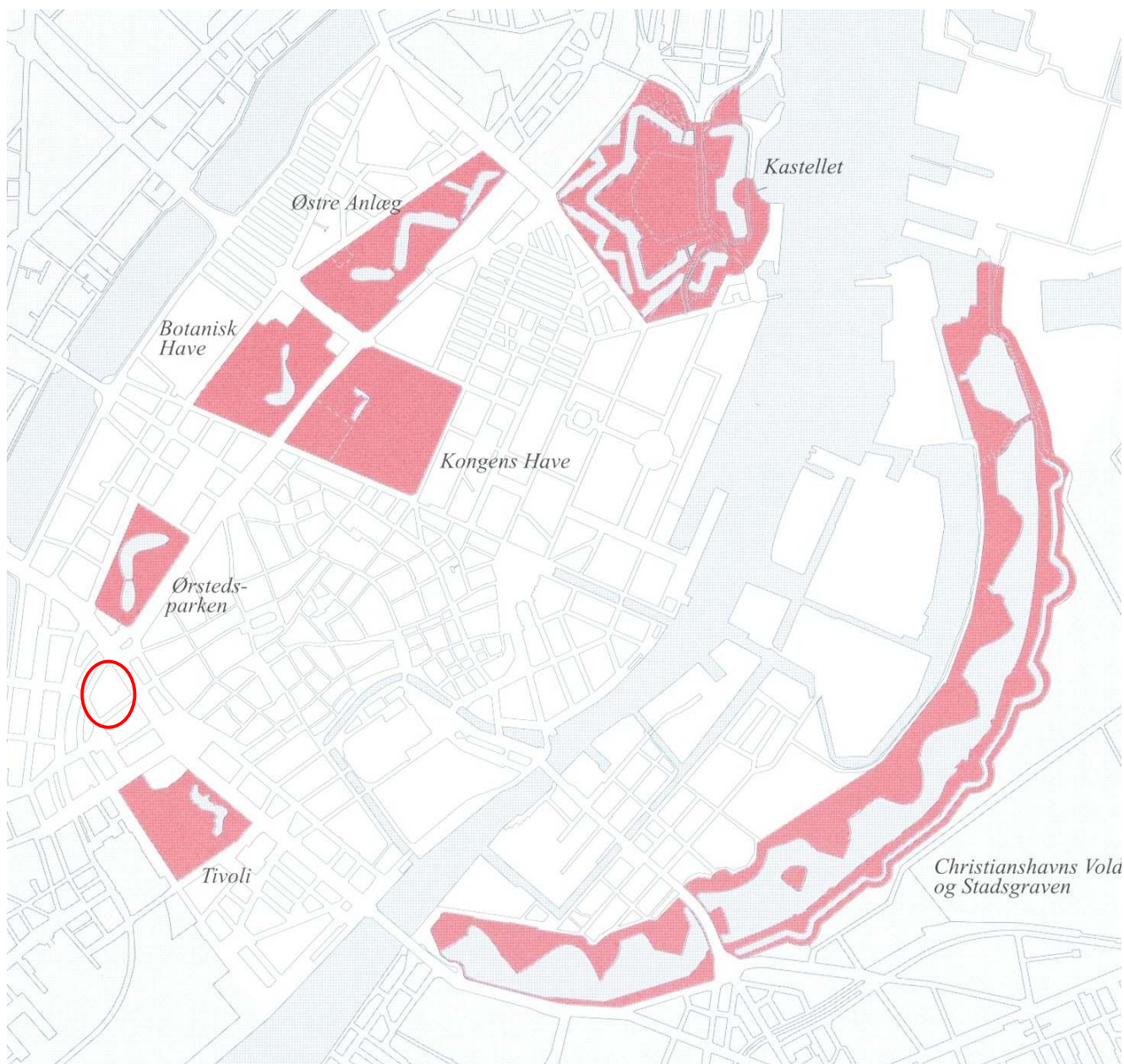

Gårdrummet og haven: Hele den differentierede rumlighed mellem bygningerne.

Det er ikke blot bygningerne, der gør dette anlæg til noget særligt. I høj grad må gårdrummet og haven betragtes som en del af helheden. Her er høje træer, som må stamme fra fæstningsværkets tid. Belægningen af bro- og chaussésten, der er lagt i et særligt mønster, er oprindeligt. Senere er også en petanquebane blevet anlagt, og den er med til at give liv mellem husene. Disse friarealer imellem bygningerne er bevaringsværdige i forhold til den samlede helhed, og her må også stakittet rundt om grunden medtages, ikke så meget på grund af de arkitektoniske kvaliteter. Det er afgrænsningen af gårdrummet og haven som skal bevares, stakittet fungerer som værn mod det hektiske liv, der leves på den anden siden. Derfor kan dette ikke fjernes uden at den samlede helhed bliver berørt.

Vest for området ligger Vesterport Station med tilhørende jernbaneskiner i banegraven. Direkte syd for ligger Axeltorv flankeret af Paladsbiografen. Nord og øst er området indkranset af Studiestræde og H.C. Andersens Boulevard. Mod nord i samme karré har Kulturarvsstyrelsen til huse.

I bymæssige sammenhænge indgår området i "Den Grønne Ring", som er opstået på Københavns gamle fæstningsanlæg. "Den Grønne Ring" består af Tivoli, sydøst for vandforsyningsbygningerne, H.C. Ørstedsparken nord for, så Botanisk Have, der er efterfulgt af Østre Anlæg. Kastellet og bastionsrækken på Christianshavn hører også til ringen, de to sidstnævnte bærer stadig meget tydelig præg af at et fæstningsværk. Parkernes sammenhæng er åbenlys og ses stadig tydeligt på luftfotografier. Her er det også tydeligt, at vandforsynings bygninger er placeret i forbindelse med den tidligere voldring.

Ved sammenligning af historiske og nutidige kort over København ses det, at vandværket er bygget på fæstningens glacis.

Oprindelig og ændringer:

Størstedelen af anlægget står som ved opførelsen i 1859. Selvom der er foretaget ændringer, har det ikke påvirket anlæggets arkitektoniske udtryk.

Vedligeholdelsesstand:

Bygningerne bruges dagligt og er i ganske udmærket stand. Kun porthuset står ubrugt og trænger til istandsættelse.

Kommuneatlas:

Bydelsatlas Indre By/Christianshavn, Bevaringsværdier i byen og bygninger 1996

Alle bygninger har en SAVE-værdi på 3 ifølge FBB

Der er et afsnit i Bydelsatlasset, som omhandler den grønne ring

Identifikation:

Matrikelnummer:

Pumpehuset; matrikelnummer 16 Vestre Vold

Porthuset; matrikelnummer 12 Vestre Vold

Kontorbygningen matrikelnummer 56 Vestre Vold

Ejendomsnummer:

Porthuset, ejendomsnummer 33686

Kommune:

Københavns Kommune

Lokalplan:

Der findes ingen lokalplan for området, men Københavns Kommuneplan 2005 må betragtes som gældende.

Ejerforhold:

Københavns Kommune

Kilder:

- Københavns Vandforsynings bygninger og anlæg, Skov- og Naturstyrelsen & Miljø- og Energistyrelsen 1999
- by & land nr. 66, marts 2005
- Bydelsatlas Indre By/Christianshavn, Bevaringsværdier i byer og bygninger 1996, Skov- og Naturstyrelsen & Miljø- og Energistyrelsen i samarbejde med Københavns kommune
- Kort og Matrikelstyrelsen, www.kms.dk
- Københavns Kommune, www.kk.dk
- Weilbachs kunstnerleksikon på nettet www.kulturarv.dk
- Kulturmiljørådet i København www.kulturmiljoeraadet.dk